

Таццяна ІГНАЦЮК,
старшы выкладчык кафедры беларускай і рускай моў
Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта

ФЕНОМЕН АЎТЭНТЫЧНАСЦІ І САЦЫЯЛЬНЫЯ АСПЕКТАЦЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ НА ПРЫКЛАДЗЕ САСЛОЎНАЙ СУПЯРЭЧНАСЦІ “МУЖЫЦКАГА” І “ПАНСКАГА”

УДК 811.161.3'27 (091)

Даследуецца вядомая ў гісторыі беларускай мовы саслоўная супярэчнасць “мужыцкае – панскае”. Асаблівая ўвага аддаецца мовазнаўчай інтэрпрэтацыі адзначанай саслоўнай супярэчнасці. У прыватнасці адзначаецца яе сувязь з вядомым у сусветнай культуры і мастацтве семантычным прынцыпам падзелу рэчаіснасці на “сваё” і “чужое”.

Асаблівасць рэалізацыі адзначанага этычнага прынцыпу ў беларускай мове – яго ідэалагізацыя, г. зн. прыўнясенне ў жыццёвую плынь інстытуцыянальных момантаў. Прыводзяцца факты ўздзеяння на этычную сферу беларускай мовы наяўнай у грамадстве ідэалогіі, разглядаюцца ідэнтыфікацыйныя назвы беларусаў – народа, незалежнасць якога доўгі час ігнаравалася ў свеце.

Ключавыя словы: *саслоўная супярэчнасць, аўтэнтычнасць, ідэнтычнасць, антымтэза “сваё” – “чужое”, пафас, этас.*

Investigates known in the Belarusian language history of a class contradiction “peasant – the master’s”. Particular attention is paid to linguistic interpretation of the marked social class contradictions. In particular, there is its connection with the famous in the world culture and art semantic principle of separation of reality into “his” and “alien”.

Marked feature of the implementation of ethical principles in the Belarusian language is its ideologization – bringing to life within the institutional aspects. The facts on the impact of the ethical sphere of the Belarusian language in the current ideology of the society considered the identification names of Belarusians – people whose independence has long been ignored in the world.

У кожнай мове і маўленчай дзейнасці існуе фундаментальная антытэза **ідэнтычнасці і аўтэнтычнасці**. Адзначаныя паняцці разнастайна адлюстроўваюцца і выяўляюцца як у інстытуцыянальных дыскурсах, так і ў мове штодзённасці. Асаблівую ролю яны выконваюць у даследаванні этычных вербальных імплікацый карыстальнікаў мовы, а таксама пафасных праяў маўлення. У жыцці і дзейнасці важна і істотна не толькі тое, як пазіцыянуе сябе пэўная асоба ці калектыў, г. зн. як яна ўпісана ў сацыяльныя структуры, але і ўладкаванасць чалавека ў жыцці – усё, што з часоў Антычнасці называлася **этасам**.

Ідэнтычнасці адпавядаюць ўяўленне пра “тое самае” і катэгорыя “тоеснасці” (рус. *тождество*, пол. *tożsamość*, лац. *identitās* – з *idem* ‘тое самае’). *Тое* супрацьпастаўляецца *іншаму*. З *Іншым* і звязаны, на нашу думку, феномен аўтэнтычнасці. Сэнсавымі эквівалентамі слова *аўтэнтычны* выступаюць *сапраўдны* (рус. *подлинный*), *праўдзівы*, *рэальны* і да т. п. Чалавек не можа сам паглядзець на сябе збоку. Для гэтага ёсць *погляд Іншага*. Усё маніфестуецца (праходзіць) перад яго вачыма, якія выступаюць першай і апошняй інстанцыяй і вырашаюць пытанне аўтэнтычнасці (сапраўднасці) усяго, на што глядзяць.

У сувязі з *Іншым* мае месца прызнанне, а таксама і ўсё прызнае (ухваленае), напрыклад: *Полькі – красуні прызнаныя, любіць умеюць* (Е. Лось); *прызнаць* ‘дапусціць рэальнасць, згадзіцца з чым-н.; ставіцца да каго-, чаго-н. з павагай’ [1, т. 4, с. 432]. Вакол *Іншага* выстройваецца прызнаная і ўхваленая ім рэальнасць, якая не адпавядае рэчаі-

насці, а супадае – выяўляе суладнасць з чымсьці / кімсьці: пол. *autentyczny ‘zgodny z rzeczywistością’, autentyzm ‘zgodność z rzeczywistością’* [2]. *Суладнасць* – асноўнае слова для прызнання чагосьці ці кагосьці аўтэнтычным.

Аўтэнтычнасць прыпісваецца *самой* рэальнасці. Ад рэчаіснага – дадзенага (*каму?*) нам у адчуваннях – рэальнае абавязкова ёсць (*для каго*) рэальнае. Рэальнае для аднаго аказваецца цалкам нерэальным (міфічным) для іншага (напрыклад, *Дзед Мароз* для дзіцяці і дарослага). Вектар “для каго” адносіць рэальнае ў свет чалавечай суб’ектыўнасці (жыццёвы свет), які не існуе аб’ектыўна (сам па сабе), аднак для суб’екта несумненна, відавочна і непраблематычна ёсць. Гэта свет нашых упэўненасцяў і сэнсаў – усё, што мае сэнс, сэнс для каго.

Характар суб’ектыўнай рэальнасці, звязанай з рэцэпцыяй Іншага, розніцца ў кожнай жывой істоты: – *Чые дзеці найпрыгажэйшыя? – Мае – кажа сава. І лупаценькія, і кашлаценькія* (для кожнай маці свае дзеці найлепшыя); параўнаем з рускай прымаўкай: *Не по хорошу мил, а по милу хорош*. Характар успрымання адной і той жа рэаліі феноменальны для кожнага народа: “Рускі волк, – піша Алесь Разанаў, – рывок, імкненне наперад, якое канчаецца клацаннем зубоў, украінскі *вовк* сыты і апрануты ў цёплы кажушок, польскі *wilk* рэжа свінню, а беларускі *воўк* вые” [3, с. 151–163].

У адрозненне ад рэчаіснасці рэальнасць не можа не быць суб’ектыўнай “для каго” рэальнасцю. Яна значная “для мяне”, “для цябе”, “для вас”, “для нас”, “для народа” і г. д., напр.: *Для*

мяне сям'я – гэта ўсё; рус. Для меня нет тебя прекрасней... (з песні). Наадварот, аб'ектыўная матэрыяльная рэчаіснасць, дадзеная нам у адчуваннях, – адчужаны (“гэты”) і бессэнсоўны “свет без мяне.” Індывід глыбока перажывае сваю адлучанасць і неабходную страту ўсяго свайго: *Вясна, вясна! Не для мяне ты! Не я, табою абагрэты...* (Я. Колас).

Чалавек знаходзіць сябе ў творчасці. Толькі ў творчасці ён выяўляе сваю суб'ектыўнасць і рэальна для сябе ёсць. Аўтэнтычнасць – аўтарскі феномен, характэрная рыса творчасці, а не аб'ектывацыі.

Пачуццё аўтэнтычнасці не аддзелена ад праўды. Дзеяслоў *прызнацца* (*прызнаюся*) ужываецца як пабочнае слова ў значэнні ‘праўду кажучы’, ‘шчыра кажучы’: *Прызнацца, яшчэ не снедаў нават...* (Ц. Гартны). *Прызнаюся, я тады быў хлопец не святы* (А. Карпюк). Гаворачы “сапраўды”, чалавек выказваецца адносна імавернасці чагосьці: *Ты сапраўды пішаеш гэтую камедыю ці толькі дурыйшыя?* (К. Крапіва).

Праўда не адкрываецца чалавеку, а творыцца і выяўляецца ў творчым пошуку аўтара. Праўдзінасць – нязменны модус рэальнасці жыцця. Жыць па праўдзе – асноўная этычная ўмова. Праўда выступае антытэзай праву (закону): *Ваша права, а праўда наша* (з народнага). Права існуе як адзінае, выбранае і ўласнае. Няма адной праўды; яна не выбіраецца, а шукаецца, і для кожнага “свая.” Парадаксальнасць праўды ў яе няіснай сутнасці – яна не існуе, але ёсць. Антытэза таго, што аб'ектыўна існуе, і ёсць – асноўная антытэза жыцця-быцця. Жыццё не тоеснае існаванню. Чалавек або жыве, або “мае марны лёс”. У існым свеце праўды няма. Гэты свет можа быць *існы* (параўн. рус. *истина*), а не праўдзівы.

Аўтэнтычнасць – феномен этычны. Так, гаворыцца пра “сапраўднае чалавечае ішчасце”, “сапраўднае каханне”, “сапраўднае сяброўства” і г. д. Сапраўднае не здзіўляе – ім захапляюцца: *А месца там – сапраўдны курорт!* (А. Чарнышэвіч).

Аўтэнтычнасць не дыскурсіўная. Дыскурс – “вербальна артыкуляваная форма аб'ектывізацыі зместу свядомасці, якая рэгулюецца дамінантным у той ці іншай сацыякультурнай традыцыі тыпам рацыянальнасці” [4, с. 327]. Аўтэнтычнасць – галіна ірацыянальнага і інтуіцыйнага спазнання, якая знаходзіцца па-за межамі рацыянальнасці. Гэта метасфера *самага* – усяго, што выходзіць за межы “гэтага” – што “апроч гэтага”; англ.: *out* ‘па-за’, грэч.: *autos* ‘сам’; параўн. у польск.: *aut sport*. “*wyjście piłki poza granicę boiska albo kortu*”, “*miejsce poza boisku w poblizu granicy pola gry*” [2].

Аўтэнтычнасць для звычайнай мовы не характэрна; яна даступная толькі метамове твор-

часці. Аўтэнтычнасць – не толькі феномен псіхалогіі творчасці, сутнасць гэтага феномена яшчэ сацыяльна-псіхалагічная. У сацыяльнай псіхалогіі аўтэнтычнасць звязана з грамадскімі аспектацыямі (< лат. *aspectus* ‘погляд, аблічча’). Аб'ект успрымаецца ў розным святле, пераламляецца праз прызму ўспрымання.

У псіхалогіі пад аспектацыяй разумеецца *чаканае*. Так, напрыклад, грамадства чакае ад мужчыны ці хлопца “мужчынскіх” паводзін: – *Ну які ты жаніх!* – аж *закінеў бацька*. – *Які ты жаніх!* (І. Мележ). – *От это – кавалер!* – *пахвалілі ў палаце*. – *Прыйдзецца ўстаць!* – *Бо – і праўда ўломіцца!* *Зух, відно!*.. (І. Мележ). Усведамленне суб'ектам сваёй аўтэнтычнасці ўплывае на яго паводзіны; напрыклад: *Гатоў быў рынуцца ўслед, ды стрымаўся – ён усё-такі мужчына, а мужчыны ў іх Альхоўцы за бабамі ніколі не бегалі* (Л. Левановіч); – *Для цябе, калі хлопец вып'е, дык ужо і сапраўдны мужчына. А калі дрэва пасадзіць, калі каня запражэ... не мужчына* (Г. Марчук).

Несупадзенне з сацыяльнымі аспектацыямі асэнсоўваецца як *супярэчнасць*. Аспектуальныя супярэчнасці выяўляюцца ў антытэзе “сваё” – “чужое”.

У “сваім” для чалавека свеце пануе суладнасць. Чужое, наадварот, супярэчлівае (ідзе “ўпоперак такта”). Супрацьпастаўленне “свайго” і “чужога” не тоеснае іменнай апазіцыі “мы – яны”. Супярэчнасць – аспект цывілізацыі, а не культуры. Паняцце “чужое” этычна арыентаванае: *чужы* ‘нетутэйшы чалавек, не мясцовы’ (*чужы чалавек, чужаніца, чужак*) [1, т. 5, с. 319]. Слова *чужынец* само па сабе не валодае эмацыйным зарадам, гэта ўсяго толькі этычная назва чужога чалавека.

У беларускай мове знайшлі ўвасабленне заснавання на пачуцці аўтэнтычнасці разнастайныя сацыяльныя супярэчнасці. Напрыклад, супярэчнасці паміж горадам і вёскай: *Гарадскі. Не з нашых балот. Можна і не пытацца. Прысланы, пэўна, калектывы рабіць. Вучыць цёмных нас розуму... <...> Не нашага поля ягада... Штосьці і далёкае, адасоблівае, і разам – цікаўнае, прывабнае было ў гэтым – гарадскім, невядомым. І цікаўнае, і – дзіўна раўнівае: што от ён такі, граматыны, гарадскі. Не іх поля ягада... <...> Апейку столькі давялося паспытаць усяго-ўсякага, пакуль падняўся, займеў такое права, а гэтакі – усё адразу. Гарадскі, адукаваны... <...> Далёкі, незразумелы... (І. Мележ).*

Гарадскі жыхар можа выяўляць высакамернасць да жыхара вёскі: *Студэнт размаўляў са мной манерай чалавека, перад якім хоць і добры вясковы хлопец, але вялікі недарэка ў параўнанні з ім, гарадскім воўкам. – Што з таго... А чым ты незадаволены? – спачувальна спытаў*

ён (А. Карпюк); *Са мной Ігар нават гаварыць не хацеў – лічыў мяне проста **вясковым хамутом*** (Б. Сачанка); – *Папаня кажа: горад не наша **заноханая вёска**. Там усё па-культурнаму: звінце, пажалуйце і іншая культура* (А. Асіпенка).

Неалагізмам савецкага часу стала назва *калхознік*. Прычынай таму быў не толькі нізкі культурны ўзровень савецкага сялянства, але і яго павальная алкагалізацыя, духоўная і фізічная дэградацыя, яго бяспраўе як класа. Жыхары горада маглі карыстацца адзначанай абражальнай намінацыяй у адносінах да выхадцаў з вёскі: *Паколькі пераехаў у горад з сяла, яго [Мацвяёнка] узнагародзілі мянушкай “калхознік”, якая яму вельмі не падабалася* (Народная газета).

Адзначылася таксама ў беларускай мове і супярэчнасць паміж чалавекам разумовай і фізічнай працы. Канатацыйнае значэнне атрымліваюць у беларускай мове імёны, якія ідэнтыфікуюць людзей паводле іх прыналежнасці да пэўных прафесійных соцыумаў. З вуснаў людзей “невучоных” словы *вучоны, прафесар, інтэлігент, інтэлігенцыя* і падобныя гучаць грэбліва: – *Калі ты там пабудуешся, жэнішся, **інтэлігенцыя бяздомная!** – перакуліўшы новую чарку, з нечаканай злосцю, грэблівасцю зірнуў на яго [брата] Віктар* (М. Вышыньскі).

Супярэчнасць прадстаўнікоў разумовай і фізічнай працы, як сведчыць гісторыя, можа трапіць у палітычны кантэкст. Напрыклад, у лексіконе бальшавікоў: – *Гнілая **інтэлігенцыя** і варожая нацдэмаўшчына – во што такое твае Таміліны* (А. Асіпенка); – *Інтэлігентных **крывей ён**, – во што я табе скажу, – незадаволенна сказаў Марк* (А. Асіпенка).

Значнае месца належыць этнічным супярэчнасцям, якія выяўляюцца ў сувязі з несупадзеннем (рознай) паміж сваім і чужым. Этнас як сацыяльны інстытут этнічнасці выступае формай грамадскай арганізацыі культурных адрозненняў, якую самі члены этнічных супольнасцяў лічаць для сябе значнай і якая ляжыць у аснове іх свядомасці. Этнасу ўласціва адчуванне еднасці і групавой салідарнасці.

Сацыяльная еднасць пэўнага этнасу не ствараецца яго этнаграфічнымі (дэскрыптыўнымі) прыкметамі, а фарміруецца праз унутранае суб’ектыўнае адчуванне ўласнай адметнасці і асобнасці. Народ канстытуіруецца як самастойная адзінка сярод іншых народаў. Аб супярэчлівых этнічных рысах піша, напрыклад, І. Мележ у рамане “Подых навалыніцы”: *...тыя, хто жыў падалей ад ракі, між балот ды лясоў, багата чым **розніліся** ад яго знаёмых змалку землякоў – жыхароў пясчанай надпрыпяцкай вёсачкі. **Розніліся** некаторымі звычаямі, **розніліся** гаворкаю: раптам прыкмеціў, што ў блізкіх, можна сказаць, суседніх*

*сёлах **па-рознаму** вымаўлялі адны і тыя словы, быццам гаварылі на **розных** мовах!* (І. Мележ).

Факты новай гісторыі сведчаць, што пэўны народ можа прэтэндаваць на становішча больш высокага. Адпаведна іншыя народы лічацца “ніжэйшымі”, “другога гатунку”. Напрыклад, пра пастаяннае высмейванне азербайджанцаў як прымітыўных “гандляроў” і “пастухоў авечак” піша Карэн Агекян. «Уяўленне аб некаторай быццам бы іманентнай і наперад акрэсленай перавазе “цывілізаванасці” армян у параўнанні з азербайджанцамі настолькі ўкаранілася, што яго можна сустрэць нават сярод людзей разумных і адэкватных, што перашкаджае аб’ектыўнаму аналізу сучасных працэсаў, якія адбываюцца ў Азербайджане» [5].

Побач з афіцыйнымі этнонімамі ў мовах свету прысутнічаюць неафіцыйныя назвы, якія характарыстычна называюць той ці іншы народ. У Дзюла: “татарин – свиное ухо, француз – кургуз, литвины – земляники, лапотники, грек солёный” [6, с. 384] гэтыя этнічныя мянушкі ўспрымаюцца як крыўдныя. З іх дапамогай кпяць са штодзённых звычак і характэрных рысаў тых ці іншых супольнасцяў: *Пашкадавалі нас суседзі, далі хлеба, мы наеліся і пачалі ўжо хадзіць гаспадарамі, назіраць на румын звысоку, як каланізатары на туземцаў, абзываць іх “мамалыжнікамі”!*.. (А. Карпюк); *Маскалі, лабусы, хахлы, мы, бульбашы, – усе мы ведаем, што такое нацыянальная годнасць і “базарым”, дарэчы, на выезде кожны на сваёй мове (“Маладосць”)*.

Саслоўныя супярэчнасці, прынамсі супярэчнасць мужыцкага і панскага (шляхетнага) прыкметна праяўлены ў гістарычным аспекце. Гэтая этнічная і этычная па сутнасці супярэчнасць трапіла ў кантэкст права і сацыяльнай справядлівасці. Адна справа – быць на адным узроўні з панам, і зусім іншая – падабенства да пана ў паводзінах, звычках, ладзе жыцця і г. д.

У сувязі з усведамленнем сацыяльнай няроўнасці ідэалагічна-пафасны змест набывае ідэя ідэнтыфікацыі з панам – роўнасці мужыка і пана ў правах: *Будзем **роўныя з панамі**, / Самі будзем мы паны – / І гарэлку піць збанамі, / І гуляць так, як яны* (ананімны верш).

Мара мужыка аб лепшай долі гучыць у мастацкіх творах: *...білі пугай ды дубінай, / А цяпер, брат, ого-го! / Мужык будзе не скацінай; / Не раз скажа **пан з паноў*** (ананімны верш). *Што далей з нас будзе, як мы будзем жыці? / Гавораць на свеце, уголас талкуюць, / Ад ксяндзоў, ад рабінаў усе людзі чуюць, / Што **вольнасць** нам, бедным, дасць без адкладу, / Толькі што з панамі не дойдзема ладу... Ім гэта не смашна костка ў горле стане, / Як мужык без пана **вольнасці дастане...** / Каб **быў мужык волен**, ды цар яго*

панам, / Каб не смеў ніколі зваць пан яго хамам (ананімны твор).

Гучыць ідэя роўнасці правоў мужыкоў і шляхты: *Мужык і шляхціц засядзе на лаве, / Каб весці раду а сваёй зямлі. / Мужык і шляхціц на каня усядзе / Касіць касою, рубаць тапаром!; Мужык і шляхціц стаў за пане браце, / Рукі за рукі і грудзь за грудзь. / Пяром на карце, сахой на ніве / Адзін другому роўнасць засцярог* (У. Сыракомля).

XIX стагоддзе – час абуджэння нацыянальнай свядомасці беларускага народа. Так, верш “Бог не роўна дзеле” Францішка Багушэвіча – пратэст супраць быццам бы несправядлівага падзелу свету Богам: *Чым то дзеіца на свеце, што не роўна дзеле бог? Пан – “у золаце з плеч да ног”, “мае хатаў многа”, “едзе у вагоне”, есць “толькі мяса і пірог”, а мужык – “у сцяне дзюры”, “паўзе з клункам на дарозе”, “хлеб жуе з мякінкай, хлебча квас ды лебяду”, “сам на дзесятак працуючы, лье свой пот”*.

Этычныя аспекты і характарыстыка мужыцкага і панскага ўвасоблены ў творах беларускай літаратуры дарэвалюцыйнага часу. У вершы “Дурны мужык, як варона” Ф. Багушэвіч піша пра мужыка праўду: *Да навукі ён не браўся, / Закасіўся, заараўся; Сам жывець у мокрай яме, / Дзверы заткнуў анучамі!* Мужык невучоны і забіты, але свет жыве з яго працы: *Усё з мужыцкай цяжкай працы, / Усе едуць у палацы; У мужыка ж няма білета! / Ці ж не дурань мужык гэта?* Думка аб дурноце мужыка гучыць таксама ў вершы “Мужык” Янкі Купалы: *Чытаць, пісаць я не ўмею, / Не ходзіць гладка мой язык... Бо толькі вечна ару, сею, / – Бо я мужык, дурны мужык.*

У бяспраўнага мужыка ёсць толькі абавязкі. Аднак, якімі б цяжкімі ні былі ўмовы жыцця, важна не страціць чалавечую аўтэнтычнасць – не забыць сваё самае высокае званне на зямлі: *Ніколі, браткі, не забуду, / Што чалавек я, хоць мужык* (Я. Купала).

Такім чынам, у жыцці і ў дзейнасці ўсё бывае як “у сабе”, так і “для іншых”. Дыялектыка *таго і іншага* – гэта праблема сувязі і ўзаемадзеяння ідэнтычнасці і аўтэнтычнасці. Саслоўі і грамадскія супольнасці не маюць інстытуцыянальных прыкмет і ўласцівасцей класа. Адносіны паміж рознымі саслоўямі выяўляюцца ў этычным феномене чужасці (“сваё – чужое”). Між тым ідэалагізацыя жыццёвых стасункаў прыводзіць да нехарактэрных для этычна-рэфлексійных элементаў мовы семантычных зрухаў. Яны набываюць не ўласцівы ім дыскурсіўны змест і становяцца выразнікамі пафасу.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 5.
 2. *Słownik języka polskiego* [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://sjp.pwn.pl/>. – Дата доступу : 09.03.2020.
 3. Разанаў, А. Нататкі на дубовых лістах / А. Разанаў. – Мінск, 1983. – С. 151–163.
 4. Можейко, М. Дискурс / М. Можейко, о. Сергей Лепин // Новейший философский словарь. – Минск, 2001.
 5. Агемян, К. Армяне и азербайджанцы: вместе на грузинском [Электронный ресурс] / К. Агемян. – Режим доступа : <https://hamatext.com/discussions/item/194-pafos-1>. – Дата доступа : 09.03.2020.
 6. Даль, В. И. Пословицы русского народа : в 2 т. / В. И. Даль. – М. : Худож. лит., 1984. – Т. 1. – 384 с.
- Артыкул паступіў у рэдакцыю 23 красавіка 2020 г.*

Асобы

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

НАВУКОВЕЦ, ПЕДАГОГ, ВЕТЭРАН ВАЙНЫ РЫГОР КАРЛАЎ

У гэты юбілейны год вялікай Перамогі мы бязмежна ўдзячныя ўсім, хто сваім удзелам у Вялікай Айчыннай вайне здабыў перамогу, чыстае мірнае неба, магчымасць спакойна жыць, працаваць, адпачываць, гадаваць дзяцей, радавацца сонцу, прыгажосці навакольнай прыроды... Сярод удзельнікаў той страшнай вайны было многа моладзі, якая пасля яе завяршэння пайшла вучыцца ў розныя ВУНУ, стала закладаць

фундамент пасляваеннай беларускай навукі. Да іх належаў і Рыгор Іванавіч Карлаў.

Нарадзіўся Рыгор Карлаў 23 сакавіка 1925 г. у горадзе Жлобіне Гомельскай вобласці ў рабочай сям’і (бацька працаваў рабочым у дэпо). У 1931 г. паступіў у першы клас жлобінскай сярэдняй школы № 20, якую паспяхова скончыў у чэрвені 1941 г. Аднак мірнае жыццё перапыніла вайна. Па ўзросце ён не падлягаў ма-